

Een God voor niemandslanders? ¹Een kennismaking.
Frits de Lange

De rol van de christelijke theologie in het publieke debat in Nederland lijkt tot een minimum te zijn gereduceerd. Niet dat er niet nog volop gediscussieerd wordt over God, Jezus, bijbel en kerk. Maar het vuur van het theologisch debat laait vaak alleen nog hoog op in kerkelijke binnenbranden, als onder druk van dissidenten weer eens een confessie moet worden geijkt.

En de universiteiten? Daar wordt God tot 'god', de theologie tot godsdienstwetenschap, en trekt een ieder zich terug in zijn eigen verkokerde vakdiscipline, als specialist op de vierkante centimeter. Het virus van de 'rabies theologorum', de discussiedolheid die theologen vroeger tot razernij bracht, lijkt voorgoed te zijn uitgewoed.

Academische theologie lijkt soms alleen nog spraakmakend te kunnen zijn als er afscheid wordt genomen van de kerkelijk traditie. Sommige theologen houden radicale opruiming in de christelijke geloofs-inboedel. Een persoonlijke God, een goddelijke Jezus—we hebben er in onze cultuur eeuwenlang in geloofd, maar we moeten er nu maar eens van af. Alle theologische creativiteit en vernuft lijken te worden gestoken in een deconstructie van de christelijke traditie. En de religiositeit die dan overblijft is de allerindividueelste expressie van een allerpersoonlijkste emotie.

Zo zijn er Bewaarders en Brekers in de theologie, zij die afscheid nemen van het verleden, en zij die er krampachtig bovenop gaan zitten. Maar zijn er ook nog Bouwers? De theologen, die hun krachten niet in deconstructie stoppen, maar creatieve voorstellen doen om in West-Europa over God, Jezus en kerk te blijven praten, maar dan bijdetijds?

Ze zijn er nog. Neem Gijs Dingemans, emeritus hoogleraar, maar met een theologie die meer ruikt naar frisse lente dan naar herfst. Hij publiceerde vorig jaar een theologisch ontwerp, *De Stem van de Roepende* (Kampen 2000), waarin in één grootse greep een compleet geloofslandschap wordt geschetst. Er wordt wel veel achterom gekeken, maar dan alleen om vooruit te zien. Hij schrijft op zo'n manier over God, Jezus, bijbel en kerk, dat je – zo ging het mij althans – weer zin krijgt in theologie. Zijn boek is niet geschreven voor traditionalisten, die zich opsluiten in de klassieke interpretatiemodellen uit de 4^e en de 16^e eeuw, maar evenmin voor de vertrekkers, die de deur naar het christendom – stilletjes of met tromgeroffel – voorgoed in het slot hebben laten vallen. Het is bestemd, zegt hij, voor een generatie van 'Niemandslinders, die geen taal meer hebben om hun religieuze gevoelens uit te drukken en voor die mensen, die weer vragen gaan stellen aan onze christelijk erfenis.' (p. IX) Dingemans speurt -- met een breed en bezonnen overzicht van het theologische landschap, verworven in een leven lang theologiseren -- behoedzaam twintig eeuwen traditie af naar frisse en vitale manieren van spreken over God. Hij doet daarbij een grootse greep, zoals dat tegenwoordig nog weinigen aandurven. Het boek is de discussie waard.

Dingemans is Europeaan, één die zich bewust wil zijn van zijn context. Hij situeert zichzelf in de bedding van lange en brede traditiestromen die onze cultuur als een rivierenlandschap hebben gevormd. Augustinus, Thomas van Aquino, Luther – je begint als Europees theoloog niet bij nul. Je scherpt je eigen positie in gesprek met de traditie. Als Europeaan leef je ook niet bij christelijk geloof alleen. Behalve Rome is er Jeruzalem, en Athene. Ook Plato en Aristoteles zijn leermeesters en gesprekspartners in de theologie. De theologie kan zich niet opsluiten in kerkelijke dogmatiek, maar moet brede cultuurtheologie willen zijn, compatibel met de hedendaagse wetenschap en filosofie. Alleen wie God ter

¹ Eerder in gewijzigde vorm verschenen in *Trouw, Letter & Geest*, 7 april 2001.

sprake brengt met een goed ontwikkeld historisch bewustzijn en in een open osmose met de hedendaagse cultuur, kan geloofwaardig en relevant zijn.

In het Europa van de 21^e eeuw moeten we echter erkennen dat we niet meer hoog van de toren kunnen blazen met massieve termen als ‘openbaring’ en ‘waarheid.’ Dingemans geeft toe dat ‘God’ in de 21^e eeuw niet meer van zelf spreekt. Niet alleen de Verlichting, ook het echec daarvan in ‘Auschwitz’ is ons diep in de botten gaan zitten. De religieuze vragen zijn anders, indringender ook, geworden. God is voor ons een verborgen God, een open vraag. De simplistische voorstelling van een wijze en machtige Man in de Hemel is daarom krachteloos, ja stuitend geworden. Die hemelse *Nobodaddy* (W.Blake) is terecht dood verklaard.

Kunnen we, zo sprakeloos geworden en met de mond vol tanden, nog wel meer van God zeggen dan dat er niets van Hem te zeggen valt? Veel theologen vluchten, in het erudiete gezelschap van filosofen als Jacques Derrida, in zo’n ‘negatieve theologie’: over God kun je beter mystiek zwijgen. Dingemans doet daar echter niet aan mee; hij wil positieve theologie bedrijven. ‘Nadat we jarenlang uit de verborgenheid van God tot zijn afwezigheid hebben geconcludeerd, zullen we nu de zichtbaarheid en ervaarbaarheid van het werk van de verborgen God meer moeten accentueren.’ (p. 554) Hoe doe je dat, zonder terug te vallen in een simplistisch theïsme?

Dingemans beproeft een manier van spreken over God die weliswaar oude papieren heeft, maar die totnogtoe weinig gehoor krijgt. Bij God moet je niet denken aan een Persoon, een denkbeeldig punt x waarin alle lijnen in het universum samen komen, maar meer aan een Kracht, een Energie die zijn invloed in deze wereld doet gelden. Over God laat zich niet in objectieve termen van Zijn spreken, maar in dynamische termen van Wording, Beweging en Relatie. God moet je niet zien als de ontologische garant van het bestaan, maar eerder als een drijvende, stuwende heilskracht in de geschiedenis. God is geen transcendent werkelijkheid, maar een transcendent Mogelijkheid. ‘Een God “die bestaat”, bestaat niet,’ zegt Dingemans Bonhoeffer na. Hij neemt afstand van een metafysica, die het bestaan opdeelt in Twee Werelden, een goddelijke en een menselijke. God is niet boven ons en achter ons, God is vóór ons uit en roept ons van daaruit. Hij is ons telkens één stapje voor. God is de Roepende, die een appel op mensen doet. Hij is de kracht die mensen uitdaagt om de kwaliteit van hun leven en samenleven te optimaliseren. God laat zich niet zien, Hij blijft de transcendent Verborgene. Maar via het horen van zijn lokkende Stem laat hij zijn invloed in deze wereld gelden. God is een ander woord voor de heilzame, transcendent trekkkracht, actief in de geschiedenis, in de natuur, in mensen.

Hoe Dingemans dit allemaal weet? Het lijkt er op alsof hij er soms lustig op los speculeert. Toch wil hij in feite niets anders doen dan een – ondergesneeuwde – lijn uit de bijbel en de christelijke traditie doortrekken. In de Schriften wordt immers voluit over God als *pneuma*, Geest gesproken. God maakt zich kenbaar en ervaarbaar als adem, als inspiratie. God wordt als Leven, als Wijsheid, als heilzame aanwezigheid (in termen als Chokma, Sjechina, Sofia, Logos) aangeduid – termen die het goddelijke niet in termen van macht maar als kracht beschrijven. God is meer potentie dan potentiaat.

Dingemans probeert, nu de oude voorstellingen ons in de steek hebben gelaten, deze manier van spreken nieuw leven in te blazen. Hij laat zich daarbij inspireren door de procestheologie van A.N. Whitehead en J. B. Cobb jr.. Zij zien de werkelijkheid niet als een stabiele zinsstructuur, opgebouwd uit substanties die door causale krachten op elkaar inwerken, maar als een dynamisch spel van gebeurtenissen (*events*), waaruit op elk moment nieuwe verbindingen kunnen ontstaan. De wereld is geen biljarttafel, maar een gistend vat. Alleen het verleden ligt vast. Het heden is principieel open voor vernieuwing (*novelty*). De werkelijkheid is een reeks van gebeurtenissen of energieën, die elkaar beïnvloeden en in beweging houden. ‘God’ is voor procestheologen een ander woord voor het totaal van

mogelijkheden, van waaruit een trek-, of zuigkracht uitgaat die tot heilzame nieuwheid verleidt.

De procesgod krijgt een bijbels gezicht, als Cobb hem ‘the One who Calls’ noemt, de Roepende die mensen als Minnaar en Metgezel dichterbij het heil (*harmony, enjoyment*) wil ‘lokken’. Afscheid wordt genomen van het beeld van God als Bestierder van de kosmos. God is de Schepper, die het experiment ‘wereld’ ooit begonnen is op hoop van zegen. Hij is de *drive*, die het leven voortstuwt, tegen de klippen van de kosmische dood op. In alles is God is aanwezig als de appellerende Mogelijkheid, zonder dat hij evenwel een goede afloop garandeert. Het zou dus, als we doof zijn voor dat appèl, ook best goed mis kunnen gaan. De geschiedenis is een mix van goed en kwaad, mensen zijn ambivalente wezens – het kan alle kanten op. Schepping betekent vrijheid, vrijheid impliceert risico, risico draagt de kans van mislukking in zich. Maar God is een synoniem van Leven, en zolang er leven is er hoop.

Het christelijk geloof belooft ons dus geen paradijs of heilsstaat op aarde en evenmin een hemel na de dood. Het roept ons op om – binnen het wankel evenwicht van goed en kwaad van iedere dag en ieder mens – op te komen voor het experiment ‘wereld’ en het kwaad te beteugelen en te bestrijden.

Wie zo tegen God aankijkt heeft afscheid genomen van een optimistisch vooruitgangsgeloof, alsof de geschiedenis gestaag onderweg zou zijn naar het Koninkrijk Gods. God is Geest, invloed, kracht, één temidden van andere. Meer verleidend Kunstenaar dan regerend Vorst. Wie de procestheologie omarmt, kan kosmisch gesproken eigenlijk niet koningsgezind meer zijn.

Nogmaals – hoe weet Dingemans dit allemaal? Omdat mensen dat in de geschiedenis doorlopend zo ervaren hebben. Alleen vanuit die menselijke ervaring laat zich terugredeneren tot op God. Dingemans’ theologie wil geen speculatief natte vingerwerk zijn, maar moet het hebben van een beroep op de traditie. Generaties, gemeenschappen en individuen vóór ons, hebben God zó aanstekelijk en inspirerend ervaren, dat ze zich toegewijd hebben aan zijn zaak, aan het geluk van mensen, aan ‘scheppingsharmonie’. Zo functioneren zij voor ons als ‘geleiders’ van God.

God blijft de Verborgene, maar wat we van hem ervaren is zijn heilzame invloed. Dat kan over de hele breedte van het bestaan. Gods roepstem is te beluisteren in de complexe ordening van de natuur, in de conventies in de samenleving, in andere culturen en godsdiensten die verschillend antwoord geven op die stem, in het persoonlijke leven, als mensen aan hun diepste bestemming gehoor geven. En in Jezus van Nazareth, in wie christenen een unieke en doorslaggevende ‘geleider’ van de goddelijke Geest hebben gezien.

Ook het beeld dat Dingemans van Jezus Christus schetst, wijkt af van het bekende. De incarnatie, letterlijk verstaan als de fysieke menswording van God, wijst hij af. En ook de verzoeningsleer van Anselmus, sjibbolet van de orthodoxie, is aan hem niet besteed. ‘We zouden er goed aan doen, als we het woord “zoenoffer” voor het lijden en de dood van Jezus uit het kerkelijk woordenboek zouden schrappen,’ schrijft hij. Maar al verwijderd hij zich van de kerkelijk dominante leer, hij heeft niet het gevoel dat hij de revolutie predikt. Hij vindt steun bij oude, in vergetelheid geraakte meesters als de derde-eeuwse Paulus van Samosata en Theodotus de leerlooier. Zonder de bedding van de traditie staan we droog en zijn we sprakeloos, ook als het om Jezus gaat.

Moderne theologen proberen een beeld van Jezus te krijgen door hem helemaal uit zijn christelijke verpakking te pellen, door een ‘historische Jezus’ te reconstrueren. Dat is niet alleen een onmogelijke, maar ook een vruchteloze onderneming. Het heeft ook helemaal geen zin om te weten te willen komen hoe Jezus ‘zelf’ was. Het fotoportret van Jezus dat BBC-experts afgelopen jaar samenstelden en dat alle kranten haalde, is een leuk speeltje voor hobbyisten, maar theologisch waardeloos. Jezus’ betekenis rust in wat hij uitrichtte onder mensen. Los daarvan is hij helemaal niet interessant. De transformerende kracht die van hem

uitging – zijn ‘uitstraling’, zegt Dingemans -- is wat hem ‘goddelijk’ maakte. Jezus zat zo vol van de Geest, leefde zo intens in de invloedssfeer van God, dat hij zich volledig tot instrument liet maken van Zijn creativiteit. In zijn verhalen, zijn genezingen, zijn vriendschappen met de outcasts, hoorden mensen de stem van de Roepende klinken. In Jezus’ radicale solidariteit met mensen tekende zich een portret van God af, dat zich onuitwisbaar heeft vastgezet in de herinnering van zijn vrienden en volgelingen. Dat liep tenslotte uit op het kruis. Uit de vele verschijningsverhalen na zijn dood blijkt echter dat zijn heilzame effect op mensen daarna doorging. Op Pasen wordt niet de opstanding gevierd van een levend geworden lijk, maar de voortgaande scheppingskracht van Gods Geest, die in Jezus werkzaam was en die ook door zijn dood niet stuk te krijgen is. Het verhaal van de Emmaüsgangers kan ons vandaag misschien beter de betekenis van Pasen duidelijk maken dan dat van de engel bij het lege graf.

Het kruis werd voor christenen in plaats van teken van echee, het model voor een bestaanswijze, die door het risico van grenzenloze solidariteit wordt gekenmerkt. Sindsdien kleurt het levensverhaal van Jezus voor hen het beeld van God. Om die ervaring onder woorden te brengen is een tweenaturenleer, de constructie uit de vroege kerk waarin aan Jezus een goddelijke en een menselijke natuur werd toegedicht, helemaal niet nodig. Jezus is niet de mens geworden God, maar een mens die zo geheel en al van Gods Geest doortrokken was, dat Zij in hem woonde. Dingemans wil in dit verband liever ook niet meer spreken over *incarnatio*, de vleeswording van God, maar over *inhabitatio*. De voorstelling van een God die uit de hemel komt, via een maagdelijke geboorte letterlijk vlees en bloed aanneemt en mens wordt, dan lijdt en sterft en door zijn offer de wereld met zich verzoent, mag ooit voorstelbaar zijn geweest, maar staat nu ons verstaan van God in de weg. *Inhabitatio*, inwoning – ook dat is maar een beeld, een manier van spreken die je niet letterlijk moet nemen. Maar wel één die 21e eeuwers meer nabij is dan dat starre tweenaturenmodel. En de klassieke verzoeningsleer, inzet van zoveel kerkelijke strijd? Voor Dingemans is Jezus de exponent van Gods heilzame genade, niet de magische bewerker ervan. Verzoening is de liefdevolle inwerking van Gods Geest, zichtbaar in Jezus, waarbij schuld en kwaad als het ware worden weggesmolten en weggebrand. Met de middeleeuwer Abelard gebruikt Dingemans liever de taal van de liefde dan die van de rechtbank en folterkamer, als het om God gaat.

Dingemans beproeft zo manieren van positief spreken over God en Jezus, die lange sporen hebben getrokken in de christelijke traditie, maar die vandaag weinig wind mee hebben in de Nederlandse kerken. Daar wordt het traditionele beeld van God als hemels patriarch nog gekoesterd, en verschanst de orthodoxie zich in het geloofsgoed van de 16^e eeuw. Of vergissen we ons, en laten we ons beeld van wat er in de kerken leeft teveel bepalen door een markante minderheid? Hoe dan ook, Dingemans’ theologie heeft duidelijk een andere kerk nodig om te gedijen dan een belerende domineeskerk, die vanaf de preekstoel zegt wat te doen en te geloven. Hij mikt dan ook meer op een kerk-van-onderen. Daar staan geen lange lege banken meer, maar ronde tafels. Aan die tafels wordt de herinnering aan Christus levend gehouden, maar ook gediscussieerd, gegeten, gewerkt. Iedereen is daar welkom en gelijkwaardig.

Ook het beeld van zo’n rondetafel-kerk is eigenlijk niets nieuws en zo oud als het christendom zelf. En toch lijkt het vooral hier alsof Dingemans wat aan het dagdromen is, en een beeld construeert dat haaks staat op de praktijk van vandaag. Worden de hedendaagse kerken niet meer door hiërarchie en bureaucratie gekenmerkt, dan door het informele, vrije geloofsgesprek? Dat feit lijkt theologische ontwerpen als dat van Dingemans behoorlijk te verzwakken. Hebben ze wel voldoende draagvlak?

Je kunt daar echter op twee manieren tegenaan kijken. Je kunt zulke theologen verwijten dat ze zwevers zijn en teveel voor de muziek uitlopen. Een theologie voor Niemandslinders? Zonde van de energie! Ik voel zelf echter meer voor een andere reactie. Je kunt ook reageren op de manier van G.W.F. Hegel die, toen hem werd gezegd dat zijn filosofie niet aansloot bij

de feitelijke situatie, geantwoord zou hebben met: 'Jammer dan voor de feiten!'. Een prettig soort koppigheid is dat.